

Medical Ethics and Law
Research Center

Tārīkh-i pizishkī i.e., Medical History

2025; 17: e23

Shahid Beheshti
University of Medical Sciences

An Inquiry into the Nature of Farfiyun Based on the Medical Writings of Islamic Civilization

Zahra Goli¹, Afsaneh Bonyadi¹, Mohammad Azadbakht^{2*}

1. Department of Medical Sciences History, Faculty of Persian Medicine, Student Research Technology committee, Mazandaran University of Medical Sciences, Sari, Iran.

2. Department of Pharmacognosy, Faculty of Pharmacy, Traditional and Complementary Medicine Research Center, Mazandaran University of Medical Sciences, Sari, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: Farfiyun (Euphorbia) is considered one of the important and widely used plants in traditional medical texts, for which numerous therapeutic properties have been mentioned. However, different sources disagree on determining the exact nature of this plant. This study aims to propose a suitable scientific name for Farfiyun based on the characteristics and descriptions found in ancient texts.

Methods: The present research is a qualitative study of content analysis, focusing on the medical texts of Islamic civilization. This research was conducted in several stages: identifying and extracting keywords, searching traditional medical texts with the keywords "Farfiyun", "Farbiyun", "Owfarbiyun", "Afrfiyun", "Afarbiyun" and "Forbiyun", as well as searching Persian and Latin databases with the keywords "Farfiyun", "Euphorbia", "Zaggûm", "Euphorbia" and "Tikiut", followed by categorizing, sorting, comparing, and analyzing the collected data.

Ethical Considerations: The principles of integrity and honesty in citing the texts used, the authenticity of sources and avoidance of bias in referring to texts or analyses were observed.

Results: Farfiyun is described as a gray-colored gum, in the fourth degree of hot and dry. This plant is beneficial for treating spleen and joint diseases, as well as countering toxins. Its habitat is primarily reported as Sudan, Morocco and Barbary. However, there is noticeable inconsistency and disagreement in the texts regarding the nature of Farfiyun; some have considered it the gum of the Mazariyun plant, while others have described it as the sap of the Zaqqum plant. Furthermore, in describing its appearance, some have introduced it as resembling lettuce and being thorny, whereas others have described it as a plant with a square-shaped stem and no leaves.

Conclusion: Today, there is no single viewpoint regarding the nature of Farfiyun. However, it seems that by considering the botanical characteristics mentioned for this plant in some texts and comparing it with species of the genus Euphorbia (approximately 2000 species), it can be considered equivalent to the species 'Takout' with the scientific name Euphorbia resinifera Berg.

Keywords: Farfiyun; Zaggûm; Tikiut; Medicinal Plants; Euphorbia resinifera

Corresponding Author: Mohammad Azadbakht; **Email:** azadbakhtm@hotmail.com

Received: August 30, 2024; **Accepted:** July 19, 2025; **Published Online:** November 19, 2025

Please cite this article as:

Goli Z, Bonyadi A, Azadbakht M. An Inquiry into the Nature of Farfiyun Based on the Medical Writings of Islamic Civilization. *Tārīkh-i pizishkī, i.e., Medical History*. 2025; 17: e23.

مجله تاریخ پزشکی

دوره هفدهم، ۱۴۰۴

جستاری در ماهیت فرفیون با تکیه بر نگاه‌های طبی تمدن اسلامی

زهرا گلی^۱ ID، افسانه بنیادی^۱، محمد آزادبخت^{۲*} ID

۱. گروه تاریخ علوم پزشکی، دانشکده طب ایرانی، کمیته تحقیقات فناوری دانشجویی، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران.
 ۲. گروه فارماکولوژی، دانشکده داروسازی، مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: فرفیون از گیاهان مهم و پرکاربرد در متون طب سنتی به شمار می‌رود که خواص درمانی متعددی برای آن ذکر شده است. با این حال، منابع مختلف در تعیین ماهیت دقیق این گیاه اختلاف نظر دارند. این مطالعه بر آن است تا با استناد به ویژگی‌ها و توصیفات موجود در متون کهن، نام علمی مناسبی برای فرفیون پیشنهاد دهد.

روش: پژوهش حاضر یک مطالعه کیفی از نوع تحلیل محتوا است که با تمرکز بر متون پزشکی تمدن اسلامی انجام شده است. این پژوهش در چند مرحله صورت گرفت: شناسایی و استخراج کلیدواژه‌ها، جستجو در متون طب سنتی با کلیدواژه‌های «فرفیون»، «فریبون»، «اوفریبون»، «فرفیون»، «اوفریبون» و «فریبون» و نیز جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی فارسی و لاتین با کلیدواژه‌های «فرفیون»، «افوربیا»، «Zaggûm»، «Euphorbia» و «Tikiut» و دسته‌بندی، مرتب‌سازی، مقایسه و تحلیل داده‌های گردآوری شده.

ملاحظات اخلاقی: در تدوین این پژوهش، اصل امانتداری و صداقت استناد به متون مورد استفاده، اصالت منابع و پرهیز از جانبداری در مراجعه به متون یا تحلیل‌ها رعایت شده است.

یافته‌ها: فرفیون صمغی خاکستری‌رنگ، در درجه چهارم گرم و خشک است. این گیاه در درمان بیماری‌های طحال و مفاصل و نیز دفع سموم مفید است. محل رویش آن عمدتاً سودان، مغرب و بربر گزارش شده است، اما در بیان ماهیت فرفیون، ناهمگونی و اختلاف نظر مشهودی در متون وجود دارد؛ برخی آن را صمغ گیاه مازریون و برخی دیگر شیره گیاه زقوم دانسته‌اند. همچنین در وصف ظاهر آن، عده‌ای آن را شبیه کاهو و خاردار معرفی کرده، درحالی‌که دیگران آن را گیاهی با ساقه‌ای مربع‌شکل و بی‌برگ توصیف نموده‌اند.

نتیجه‌گیری: امروزه درباره ماهیت فرفیون دیدگاه واحدی وجود ندارد. با این حال، به نظر می‌رسد با در نظر گرفتن ویژگی‌های گیاه‌شناختی ذکر شده برای این گیاه در برخی متون و مقایسه آن با گونه‌های جنس افوربیا (حدود ۲۰۰۰ گونه)، می‌توان آن را معادل گونه «تاکوت» با نام علمی *Euphorbia resinifera* Berg دانست.

واژگان کلیدی: فرفیون؛ زقوم، تاکوت؛ گیاهان دارویی؛ *Euphorbia resinifera*

نویسنده مسئول: محمد آزادبخت؛ پست الکترونیک: azadbakhtm@hotmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۸؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۸/۲۸

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Goli Z, Bonyadi A, Azadbakht M. An Inquiry into the Nature of Farfiyun Based on the Medical Writings of Islamic Civilization. *Tārīkh-i pizishkī*, i.e., *Medical History*. 2025; 17: e23.

مقدمه

درد، نیش مار یا عقرب، بارداری، اختلالات حسی، اختلالات گوارشی، بیماری‌های میکروبی و حتی اثرات ضد سرطانی به کار می‌رود (۹)، برای این جنس گیاهی، حدود ۲۰۰۰ گونه معرفی شده است (۱۰). این پژوهش بر آن است به شناخت گیاه فرفیون و تطابق ماهیت آن با نام علمی رایج بپردازد.

روش

مطالعه حاضر یک پژوهش کیفی با رویکرد تحلیل محتوا است که با تمرکز بر نگاه‌های طبی تمدن اسلامی در دوره‌های مختلف تاریخی انجام شده است. از جمله منابع مورد بررسی می‌توان به النبات، الأبنیه عن حقائق الأدوية، الفلاحه النبطیه، التصريف لمن عجز عن التالیف، القانون فی الطب، الصیدنه فی الطب، عمدة الطیب فی معرفة النبات، الجامع الصفات اشوات النبات، الجامع الادویه المفرده فی الاغذیه و الادویه، الشامل فی الطب، تذکره اولی‌الألباب - الجامع للعجب العجاب، ریاض الادویه، الفاظ الادویه، المعتمد فی الأدوية المفردة، أسماء الأدوية، اختیارات بدیعی، بحر الجواهر، تحفة المؤمنین، قرابادین کبیر و مخزن الادویه اشاره کرد. در ابتدا با یافتن کلیدواژه‌های «فرفیون»، «فربیون»، «اوفربیون»، «فرفیون»، «اوفربیون» و «فربیون» جستجو در منابع طب سنتی در نرم‌افزار جامع نور به صورت الکترونیکی و در کتاب‌های مرتبط موجود به صورت دستی انجام شد. سپس یافته‌ها به صورت مجزا فیش برداری شدند. همچنین بانک‌های اطلاعات الکترونیک از قبیل بانک اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، Science direct و موتورهای جستجو Google Scholar و Noormags با کلیدواژه‌های فرفیون، افریبیا، Euphorbia، Zaggûm و Tikiut جستجو شدند. مقالاتی که در راستای پژوهش قابل تفسیر و استناد بودند، مورد بررسی قرار گرفتند و در نهایت داده‌ها جمع‌آوری، سازمان‌دهی، دسته‌بندی، مقایسه و تجزیه و تحلیل شدند.

یافته‌ها

۱. سیری در منابع گذشته

۱-۱. معرفی فرفیون، طبیعت، بدل، مصلح و افعال آن: فرفیون که به آن افریبیون، ابریبیون، اوبریبیون، فریبیون و ابرفیون نیز

گیاهان دارویی که سابقه‌ای حداقل ۵۰۰۰ ساله دارند، به دلیل عوارض جانبی بسیار کم، همواره از محبوبیت زیادی برخوردار بوده و توجه پژوهشگران به آن‌ها روزبه‌روز در حال افزایش است (۱). امروزه حدود ۸۰ درصد از جمعیت جهان از فرآورده‌های طبیعی، داروها و روش‌های درمانی سنتی استفاده می‌کنند و این روند همچنان رو به گسترش است (۲). اثبات اثرات مخرب داروهای شیمیایی، ناتوانی آن‌ها در پیشگیری و درمان برخی از بیماری‌ها و افزایش اعتماد به مصرف گیاهان دارویی سبب رویکرد روزافزون به طب سنتی و گیاهان دارویی شده است (۳). در سال‌های اخیر، برخی کشورها از جمله ایران، استفاده از طب سنتی را به عنوان بخشی از سیاست‌های بهداشتی و درمانی در دستور کار خود قرار داده‌اند (۴). در این راستا نخستین و مهم‌ترین گام برای استفاده کاربردی از نسخه‌های طب سنتی، شناسایی دقیق نوع گیاه با استفاده از علوم نوین گیاه‌شناسی و تطبیق صحیح ماهیت هر مفرده با نام علمی رایج آن است. اطمینان از کاربرد درست گیاهان دارویی در نسخه‌ها تنها زمانی امکان‌پذیر خواهد بود که نام علمی آن‌ها به طور دقیق مشخص باشد. با این حال، تاکنون تنها نام علمی ۲۴ درصد از گیاهان تعیین شده است (۵). عدم شناخت دقیق و به‌کارگیری نادرست مفردات گیاهی در نسخه‌ها می‌تواند دلیل اصلی بی‌اثر بودن برخی از روش‌های درمانی طب سنتی و حتی بروز اثرات سمی در آن‌ها باشد (۶). فرفیون از جمله گیاهان مورد استفاده در طب سنتی است که برای آن خواص متعددی ذکر شده و در ترکیبات دارویی مختلف جایگاه ویژه‌ای دارد (۷-۸). اما در بیان ماهیت این گیاه نظرات متفاوت و پراکنده‌ای در متون دیده می‌شود. گونه‌های مختلف جنس *Euphorbia* از دیرباز در طب سنتی کشورهای چین، ایران، پاکستان، اروپا، آمریکا، هند، آفریقا و ترکیه به دلیل ویژگی‌های دارویی متعددشان استفاده می‌شده‌اند. با وجود اینکه به نظر می‌رسد لاتکس برخی گونه‌های جنس *Euphorbia* سمی است، اما بخش‌های مختلف این گیاه از جمله لاتکس، ساقه، ریشه و برگ آن به طور گسترده‌ای برای درمان عفونت‌های التهابی و تنفسی، تحریکات پوستی و بدنی،

گویند، در عربی به نام‌های آکل بنفشه، قاتل بنفشه، حافظ‌النحل، حافظ‌الاطفال، کروش‌الغنم و تاکوب خوانده می‌شود (۷-۸). در مصر و شام به آن لبانه مغربیه (۷-۸، ۱۲-۱۱)، در بربر به آن بربری (۱۱، ۱۳) و در مغرب به آن تاکوت می‌گویند (۱۲، ۱۵-۱۴). فرفیون، صمغی است خاکستری رنگ مایل به زردی با طعم و بوی تند که کهنه آن سرخ‌رنگ و متخلخل است (۷-۸، ۱۹-۱۶). طبیعت آن در درجه چهارم گرم و خشک است و آن را جزو یتوعات (نباتات شیردار) دانسته‌اند (۷-۸، ۱۲، ۱۴، ۲۴-۱۷). روش جمع‌آوری شیرابه فرفیون به این صورت است که به علت تندی و سوزاندگی، شکمبه را شسته و به ساقه گیاه می‌بندند و از دور با پرتاب نیزه آن را سوراخ می‌کنند و بدین ترتیب مقداری شیرابه در شکمبه جمع می‌شود (۷-۸، ۱۷-۱۶، ۲۷-۲۵). هنگام گرفتن شیرابه باید دهان را بست تا غبار آن وارد دهان نشود و به دندان آسیب نرساند (۲۱). صمغ به دست آمده دو گونه است: گاه تخته‌تخته و اغلب به شکل اشک‌های کوچک است که اثر خار بر روی آنها سوراخ مخروطی شکل ایجاد کرده است (۱۲، ۲۵، ۲۹-۲۷). اثر دارویی این صمغ تا چهار سال باقی می‌ماند (۲۵)، اما با گذشت زمان از اثر آن کاسته شده و پس از ده سال بدون اثر می‌شود (۷-۸، ۱۱). اگر فرفیون با باقلای پوست‌کنده نگهداری شود هیچ‌گاه اثرش از بین نخواهد رفت (۷-۸، ۱۱، ۱۷، ۲۳). بدل آن را جند بیدستر و مازریون دانسته‌اند (۳۱-۳۰). مصلح آن مقل و رب سوس است (۸، ۱۱).

۲-۱. پراکنش فرفیون در نگاه‌های طبی تمدن اسلامی: محل رویش آن را سودان (۷-۸، ۱۱، ۱۳، ۱۷)، حبشه (۷-۸، ۱۳، ۱۶)، مغرب (۱۶، ۲۹)، سرزمین بربر (۱۱، ۱۳، ۲۶)، هندوستان (۲۹) و سرزمین لینیوی یا بلاد موروشیا (۱۱، ۲۵) ذکر کرده‌اند.

۳-۱. ماهیت فرفیون در نگاه‌های طبی تمدن اسلامی: دیدگاه‌های متفاوتی درباره‌ی ماهیت فرفیون در منابع طبی وجود دارد که در جدول ۱، به آنها اشاره شده است.

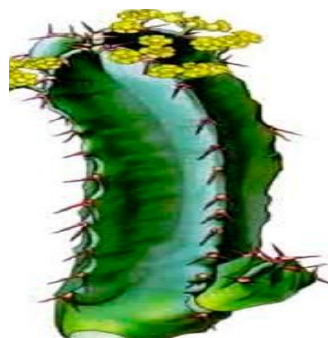
جدول ۱: ماهیت فریون در نگاه‌های طبی تمدن اسلامی (۸-۷، ۱۱، ۱۳، ۱۷-۱۶، ۲۱-۲۰، ۲۴-۲۵، ۲۷، ۴۰-۳۳)

ردیف	ماهیت	نام کتاب	نام نویسنده/ سده
۱	صمغی از درختی شبیه قنا است.	قانون فی الطب (به نقل از دیسقوریدس)	ابن سینا/ سده ۵-۴ ه.ق
		الجامع الادویه المفردة فی الاغذیه و الادویه (به نقل از دیسقوریدس)	ابن بیطار/ سده ۷ ه.ق
۲	صمغی از درختی شبیه قنا و درختی خاردار است.	الشامل فی الطب (به نقل از دیسقوریدس)	ابن نفیس/ سده ۷ ه.ق
۳	صمغ مازریون است.	التصريف لمن عجز عن التالیف الأبئیة عن حقائق الأدوية الصیدنه فی الطب (به نقل از محمد بن زکریا رازی)	زهراوی/ سده ۴ ه.ق موفق‌الدین هروی/ سده ۴ ه.ق ایوریحان بیرونی/ سده ۵-۴ ه.ق
		المعتمد فی الأدوية المفردة (به نقل از حسن بن ابراهیم تغلیسی)	ملک مظفر غسانی ترکمانی/ سده ۷ ه.ق
		اختیارات بدیعی بحرالجوهر الصیدنه فی الطب (به نقل از جالینوس و این معاذ)	حاجی زین‌الدین العطار/ سده ۸ ه.ق محمد بن یوسف هروی/ سده ۱۰ ه.ق ابوریحان بیرونی/ سده ۵-۴ ه.ق
		الشامل فی الطب (به نقل از دیسقوریدس)	ابن نفیس/ سده ۷ ه.ق
۴	فریون صمغ درختی خاردار است	تذکره اولی‌الالباب - الجامع للعجب العجاب	داوود انطاکی/ سده ۱۱-۱۰ ه.ق
۵	فریون شیر درخت زقوم است	عمدةالطیب فی معرفة النبات الجامع الصفات شرح دیسقوریدس (به نقل از سلیمان بن جلجل)	اشبیلی/ سده ۶ ه.ق شریف ادریسی/ سده ۶ ه.ق ناشناس/ سده ۷ ه.ق
		ریاض الادویه الفاظ الادویه أسماء الأدوية (به نقل از حکیم علی)	یوسفی هروی/ سده ۱۰ ه.ق نورالدین محمد شیرازی/ سده ۱۱-۱۰ ه.ق اعظم ناظم جهان/ سده ۱۳ ه.ق
		الجامع الادویه المفردة فی الاغذیه و الادویه (به نقل از غافقی)	ابن بیطار/ سده ۷ ه.ق
۶	فریون شیر دو نوع گیاه است، یکی شبیه به نبات کاهو، پر شعبه و خارناک و پرشیر و دیگری شاخه‌هایش مفروش بر روی زمین و خارهایش باریک و تیزتر و شیرهایش بیشتر	تحفة المؤمنین مخزن الادویه (به نقل از غافقی) قرابادین کبیر (به نقل از غافقی)	حکیم مومن تنکابنی/ سده ۱۱ ه.ق عقیلی خراسانی/ سده ۱۲ ه.ق
		عمدةالطیب فی معرفة النبات	اشبیلی/ سده ۶ ه.ق

ردیف	ماهیت	نام کتاب	نام نویسنده/ سده
	ساقه‌ای مربعی دارد و چه بسا از یک ساقه دو یا سه ساقه بیرون آمده باشد و برگ ندارد؛ مانند کاهو تخته‌مانند و سخت و ضخیم، رنگش سفید است و حدود دو ذراع ارتفاع می‌گیرد و گلی ندارد. ثمر آن در غلاف‌های کوچک و گرد قرار دارد و گویی لبه‌های آن غلاف‌ها را با سه عدد به هم چسبانده‌اند. نوع دیگری از آن شاخه‌های گرد زیادی بیرون می‌آید و یک ریشه دارد و روی زمین گسترده است. خارهای ریز و تیز و برگ‌های ریز و گلی مثل شکوفه زیتون و شیره زیاد دارد.		

مربعی شکل بوده و دارای خارهای کوتاه قهوه‌ای رنگ و رزین‌دار است. برگ‌های کوچک آن به‌ندرت دیده می‌شوند و در فصل بهار می‌ریزند. این گیاه به‌صورت توده‌ای با عرض حدود دو متر رشد می‌کند و میوه آن کپسولی سه لوبی کوچک است که دانه‌هایی حدود ۲/۷ تا ۳ میلی‌متر و کپسول ۴ میلی‌متر یا بیشتر دارد. این گیاه در نواحی کوه‌های اطلس میانه می‌روید و در طب عامیانه برای درمان برخی بیماری‌ها از جمله انواع سرطان کاربرد دارد (تصویر ۱) (۴۱).

۲. جستجو در بانک اطلاعاتی الکترونیک: گیاه *Euphorbia resinifera* O. Berg یکی از گونه‌های جنس افوربیا از خانواده Euphorbiaceae است و بومی مراکش می‌باشد و در میان مردم این منطقه به نام‌های تاکوت (tikiût)، زقوم (zagoum, zaggum, zaqqum)، لبان المغرب و فریون (chajart el ferbyun, ferbyun) شناخته می‌شود (۶، ۴۱). گیاهی چندساله، شبیه کاکتوس و بدون برگ می‌باشد که طول آن ۶۰ سانتی‌متر است، اما می‌تواند تا یک یا یک و نیم متر نیز رشد کند. ساقه آن سبز رنگ، چهاروجهی و تقریباً

تصویر ۱: *Euphorbia resinifera* (۴۲)، بخشی از ساقه، شاخه‌ی گل‌دار و میوه (۴۱)

بحث

ویژه شهرهای مراکش و اغمات سفر کرد و در این نواحی به پژوهش پرداخت (۴۹). وی در کتاب «عمدةالطبيب فی معرفةالنبات»، فرفیون را صمغ گیاهی معرفی کرده است که در بیابان‌های کشورهای آفریقایی مانند بربر و حبشه می‌روید. وی ساقه این گیاه را مربع شکل توصیف و عنوان می‌کند که درخت تازه روئیده این گیاه مانند کاهو تخته‌مانند، سخت، ضخیم، پهن و رگه‌دار است. شاخه‌های این گیاه هم دارای ویژگی‌هایی چنین است. این گیاه به رنگ سفید دیده شده و حدود دو ذراع ارتفاع می‌گیرد. برگ و شکوفه ندارد و میوه آن به اندازه دانه گیاه ابرنج است و در غلاف‌های گرد و کوچکی تقریباً به اندازه دانه کرنب قرار می‌گیرد. گویی لبه‌های این غلاف هنگام آویزان شدن در یکجا توسط سه مهره به شکل مثلث به یکدیگر متصل شده است. گونه دیگری از این گیاه وجود دارد که دارای تعداد زیادی شاخه گرد خاردار است که از یک ریشه بیرون می‌آید و روی زمین گسترده است (۱۳).

در منابع گیاه‌شناسی به گیاهان مختلفی همچون «استن»، «صوم»، «افسن‌تین»، «تنوم»، «براسیون»، «حنظل»، «تین‌الشوکی»، «خرمای صحرائی» و «فرفیون» لقب زقوم داده شده است. «زقوم» نامی است که اهل دنیا بر هر چیز ناخوشایند و نامطبوع می‌نهند؛ برای نمونه چشمه آبی شور و تلخ یا گیاه همیشه سبز سمی که حتی دود شاخه‌های آن نیز سمی است. قرآن کریم تنها کتاب مقدسی است که نام گیاه زقوم را مطرح کرده و به گناهکاران خوردن این گیاه را وعده داده است، اما تفاسیر موجود از این کتاب الهی تصویر روشنی از این گیاه ارائه نکرده‌اند و مفسران بر چپستی آن اختلاف نظر دارند (۵۰). برخی از گیاه‌شناسان و داروشناسان اندلسی مانند ابوالخیر اشبیلی و شریف ادیسی فرفیون را زقوم دانسته‌اند (۱۳، ۳۷). اشبیلی در توضیحات زقوم متذکر شده، زنبورها از آن مراقبت می‌کنند و چراگاه آنهاست (۱۳). پژوهش Oumaima Hmidouche و همکاران، در مورد *Euphorbia resinifera*، به تولید عسل رزینی فرا توسط زنبورانی که از این گیاه تغذیه می‌کنند اشاره دارد (۴۱) که ظاهراً با نام «حافظ‌النحل» ذکر شده در «مخزن‌الادویه» و «قربادین کبیر» برای فرفیون همخوانی دارد (۷-۸). این در حالی است که برخی از پژوهشگران معاصر زقوم را

کهن‌ترین سند شناخته‌شده در زمینه کاربرد گیاهان دارویی، لوح‌های گلی سومر و اکد است که به هزاره سوم پیش از میلاد در بین‌النهرین تعلق دارد و نشان می‌دهد که آنان به ارزش برخی داروهای گیاهی برای مقابله با بیماری‌ها اعتقاد داشته‌اند. ارسطو، نخستین کسی بود که حدود ۳۳۰ سال پیش از میلاد، درباره رشد و نمو گیاهان مطالبی نوشت. پس از او، شاگردش تئوفراست و همچنین بقراط آثاری در این زمینه نگاشتند (۴۳). در دوران باستان، دیوسقوریدس، پزشک و گیاه‌شناس برجسته یونانی در نیمه اول سده اول میلادی، کتاب تخصصی «ماتریا مدیکا» را نوشت که پس از ترجمه به عربی با عنوان «الحشایش» شناخته شد. این کتاب علاوه بر توصیف ریخت‌شناسی گیاهان، خواص درمانی آن‌ها را نیز بیان می‌کند (۴۴). در جهان اسلام از سده سوم قمری به بعد با ترجمه این کتاب به عربی، کتاب‌ها و رساله‌های داروسازی و داروشناسی بر پایه آن تألیف شد؛ به طوری که تقریباً هیچ کتابی در زمینه علم داروها و به ویژه گیاهان به اندازه الحشایش مورد استفاده حکمای اسلام قرار نگرفته است. این تأثیر را از مطالب منقول از کتاب دیسقوریدس در آثار پزشکان و گیاه‌داروشناسان عربی‌نویس همچون رازی، ابن‌سینا، ابوریحان بیرونی و ابن‌بیطار و نیز فارسی‌نویسان مانند ابومنصور موفق هروی، سید اسماعیل جرجانی، انصاری شیرازی و حکیم مؤمن می‌توان دریافت (۴۵). در نیمه دوم سده سوم هجری، حنین‌بن‌اسحاق این کتاب را از زبان یونانی به سریانی و سپس اصطفان‌بن‌باسیل از سریانی به عربی ترجمه کرد (۴۶). در سده ششم قمری، نیز مهران‌بن‌منصور مهران این کتاب را به عربی برگرداند. در ترجمه اصطفان‌بن‌باسیل، فرفیون به عنوان درختی شبیه قتا (۴۸) معرفی شده؛ در حالی که مهران‌بن‌مهران، آن را به درختی شبیه شل توصیف کرده است (۲۸، ۴۸-۴۷). در کتاب‌های «قانون فی‌الطب» ابن‌سینا و «الجامع المفرده الادویه والاعذیه» ابن‌بیطار، فرفیون به‌عنوان صمغی از درختی شبیه قتا ذکر شده است (۱۱، ۲۵). ابن‌نفیس در کتاب «الشامل فی‌الطب»، آن را صمغی از درختی شبیه قتا و درختی خاردار دانسته است (۲۷). ابوالخیر اشبیلی، گیاه داروشناس اندلسی، در نخستین سال‌های سده ششم قمری از اندلس به نواحی مغرب به

برخی شرح کهن گیاه فرفیون را به خانواده فرفیون نسبت داده‌اند (۵۴)؛ اما برخی دیگر فرفیون را لاتکس خشک‌شده گیاهی با نام علمی *Euphorbia resinifera* می‌دانند (۵۲، ۵۸-۵۶). اما گروهی تنها یکی از احتمالات خود را به *Euphorbia resinifera* اختصاص داده‌اند (۵۱). با توجه به اهمیت شناسایی نام علمی منطبق با گیاهان دارویی و تأثیر آن بر سلامت مردم، انجام تحقیقات مدون و گسترده برای بررسی‌های دقیق‌تر پیشنهاد می‌گردد.

تشکر و قدردانی

این تحقیق توسط دانشگاه علوم پزشکی مازندران تأمین مالی شده است (شماره اعتبار: IR.MAZUMS.REC.1403.102).

سهم نویسندگان

زهرا گلی: ایده تحقیق، جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات، توجه به ملاحظات اخلاقی، تدوین و نگارش مقاله؛
افسانه بنیادی: جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات، توجه به ملاحظات اخلاقی، تدوین و نگارش مقاله؛
محمد آزادبخت: هدایت و نظارت بر اجرای فرایند تحقیق، تحلیل اطلاعات، توجه به ملاحظات اخلاقی، تأیید نهایی مقاله؛
نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تعارض منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

بیانیه هوش مصنوعی

در نگارش مقاله از هوش مصنوعی استفاده نشده است.

Balanites aegyptiaca یا *Elaeagnus angustifolius* دانسته‌اند که به آن افریون هندی، تهور و سیهنده نیز گفته می‌شود (۵۱). در برخی منابع نیز علاوه بر این موارد دو گونه‌ی *resinifera* و *antiquorum* از جنس افوربیا را برای زقوم نام برده‌اند (۵۲).

توصیفات گیاه‌شناسی اشبیلی همچون ساقه‌ی مربعی، خار، شیره، فقدان برگ، میوه سه لوبی و اشغال سطح وسیعی از زمین با مورفولوژی *Euphorbia resinifera* مطابقت دارد. با توجه به اینکه گیاه *Euphorbia resinifera* بومی مراکش است، انتظار می‌رود در آثار پزشکان و داروشناسان مغرب اسلامی توصیف دقیقی از آن آمده باشد. داروشناسان اندلسی سده ششم قمری، همچون ابن جزار در کتاب «الاعتماد فی الادویة المفردة» و ابن بیطار در «تفسیر کتاب دیسقوریدس» و «الجامع المفردة الادویة والاعذیبة»، از فرفیون با نام «تاکوت» یاد کرده‌اند (۱۱، ۱۵، ۵۳). ابن جزار شرحی مشابه دیگران درباره طبیعت، روش جمع‌آوری و خواص فرفیون ارائه داده و رویشگاه آن را شهرهای سجلماسه و فاس در مراکش معرفی کرده است (۱۵). بنا بر آنچه ذکر شد، ظاهراً توصیفات اشبیلی با ریخت‌شناسی *Euphorbia resinifera* مطابقت دارد و احتمال می‌رود فرفیون مورد نظر داروشناسان و پزشکان جهان اسلام تاکوت مراکشی است که با نام علمی آن *Euphorbia resinifera* شناخته می‌شود.

لازم به ذکر است، ابوریحان بیرونی به نقل از محمد بن زکریا رازی، فرفیون را صمغ مازیون دانسته (۱۶)؛ درحالی‌که دیسقوریدس و حکیم مؤمن تنکابنی این نظر را نادرست می‌دانند (۱۷، ۴۸). عقیلی خراسانی، مازیون و فرفیون را از گروهی مشترک به نام یتوعات شیردار می‌داند که به احتمال زیاد به دلیل شباهت در خواص، به جای یکدیگر کاربرد داشته‌اند، اگرچه گیاه مازیون با نام علمی جنس *Daphne* تطابق دارد (۵۴)، اما بنا بر مورفولوژی و پراکنش جغرافیایی آن، نمی‌توان این گیاه را فرفیون دانست (۵۵). بلکه به نظر عده‌ای مازیون، بدل فرفیون است.

نتیجه‌گیری

امروزه پژوهشگران درباره ماهیت گیاه فرفیون اختلاف نظر دارند.

References

1. Maver T, Maver U, Stana Kleinschek K, Smrke DM, Kreft S. A review of herbal medicines in wound healing. *International Journal of Dermatology*. 2015; 54(7): 51-740.
2. Nasiri E, Hosseinimehr SJ, Azadbakht M, Madani SA. Survey of the burn wound healing by Iranian traditional medicine from the herbalists or herbal medicine vendors in the Mazandaran province. *Journal of Medicinal Plants*. 2013; 12(48): 49-136. [Persian]
3. Abbasi Gharacheh Narloo M, pahlavan Sharif M. Anthropological Study in Traditional Herbal Medicine In Markazi provice (Case study: Mahallat city). *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*. 2017; 8(2): 96-283. [Persian]
4. Afshar M, Sattari Fard H, Shadi M, Ghaderi R. Repairing effects of Iran flora on wound healing. *Journal of Birjand University of Medical Sciences*. 2015; 22(1): 1-18. [Persian]
5. Attar M, Ashrafzadeh F. Scientific challenges of using medicinal plants. Tehran: Iranian Traditional Medicine; 2019. [Persian]
6. Najem M, Nassiri L, Ibjibjen J. Vernacular names of plants between diversity and potential risks of confusion: Case of toxic plants used in medication in the central Middle Atlas, Morocco. *J Pharm Pharmacogn Res*. 2021; 9(2): 50-222.
7. Aqīlī Alawī Šīrāzī MH. Maḥzan al-Adwīyah. Edited by Kabir A, Ajib A, Maulvi GH-H, Maulvi QA. India: Calcutta; 1844. p.144-145. [Persian]
8. Aqīlī Alawī Šīrāzī MH. Qarābādīn Kabīr. Tehran: Tehran University of Medical Sciences and Health Services. Institute of Medical History, Islamic Medicine and Complementary Studies; 2014. p.642. [Persian]
9. Amtaghri S, Akdad M, Slaoui M, Eddouks M. Traditional uses, pharmacological and phytochemical studies of Euphorbia: A review. *Current Topics in Medicinal Chemistry*. 2022; 22(19): 70-1553.
10. Benjamaa R, Moujanni A, Kaushik N, Choi EH, Essamadi AK, Kaushik NK. Euphorbia species latex: A comprehensive review on phytochemistry and biological activities. *Frontiers in plant Science*. 2022; 13: 1008881.
11. Ibn Bītār A. Al-Ġami li-mufradāt al-adwīyah va al-Aġḍīyah, Beirut: Dār al-Kutub al-Ilmīyah; 1991. [Arabic]
12. Ibn Miymūn M. Šarḥ asmā al-‘iqār. Edited by Meyerhoff M. Cairo: Maktab al-ṭīqāfah al-dīnīyah; 1998. [Arabic]
13. Ašbīlī M. Umdat al-Ṭabīb fi Ma rifat al-Nabāt. Beirut: Dar al-Gharb al-Islami; 1995. Vol.1 p.279. [Arabic]
14. Ġassānī A. Ḥadīqat al-azhār fi māhīyat al-Išab va al-Iqār. Beirut: Dar al-Gharb al-Islami; 1985. p.224. [Arabic]
15. Ibn ġazzār qayrawānī A. Al- I’timād fi al-adwīyah al-mufradah. Beirut: Al-maṭbūāt liltūzi va al-Našr; p.192. [Arabic]
16. Abū Riyḥān Bīrūnī M. Al-Šydanah fi ṭīb (Pharmacology in Medicine). Translated by Mozafarzadeh B. Tehran: Language and Literature Academy, Works Publishing Group; 2013. p.769. [Persian]
17. Ḥakīm Mu’ min SM. Tuḥfa al-Muminīn. Qom: Noor Vahy; 2011. Vol.1 p.628-629. [Persian]
18. Alī Hān MŞ. Maḥḍan al-Ta’ālīm. Delhi: Farooqi Publishers; 1905. p.124. [Persian]
19. Šams al-Dīn A. Ḥazāin al-Mulūk. Tehran: Iran University of Medical Sciences; 2008. Vol.1 p.229. [Persian]
20. Ġassānī Turkamānī M. Al-Mu’tamid fi al-Adwīyah al-mufardah. Beirut: Dar al-Kutub al-Elamiya; 2000. Vol.2 p.263. [Arabic]
21. Yūsifī Harawī Y. Rīyāz al-Adwīyah. Tehran: Al-Ma’i; 2011. p.133-134. [Persian]
22. Šīrāzī M. Zīā al-Uyūn. Tehran: Iran University of Medical Sciences; 2008. p.46. [Arabic]
23. Baġdādī A. Al-Muhtārāt fi Ṭīb. Hyderabad: Ottoman Encyclopedia; 1943. Vol.2 p.160-163. [Arabic]
24. Harawī M. Baḥr al-ġawāhir (Encyclopedia of Natural Medicine). Qom: Jalal al-Din; 2008. p.291. [Arabic]
25. Ibn Sīnā Ḥ. Al-Qānūn fi al-Ṭīb. Beirut: Dar Ihiya al-Tarath al-Arabi; 2005. Vol.2 p.87. [Arabic]
26. Ibn Quf. Al-Umdat fi al-Jarāḥah. Hyderabad: Majlis of the Islamic Encyclopedia of the Ottoman Empire; 1937. Vol.1 p.252-253. [Arabic]
27. Ibn Nafīs Qarašī A. Al-Šāmil fi Šanā at Ṭībīyah. Edited by Ziedan Y. Tehran: Institute of Medical History Studies, Islamic and Complementary Medicine-Iran University of Medical Sciences; 2008. Vol.21 p.167. [Arabic]
28. Diskurīdis P. Al-Ḥašāyiš (Materia Medica). Translated by Mehran Bin Mansour. Edited by Tabatabai SM. Tehran: Tehran university of medical sciences; 2012 Vol.3 p.108. [Arabic]

29. Nafīsī A. Piziškī nāmi (Medical letter). Tehran: Institute of Medical History Studies, Islamic and Complementary Medicine-Iran University of Medical Sciences; 2013. p.412. [Persian]
30. Qalānsī Samarqandī M. Aqrābādīn al-qalānsī. Edited by Bābā M Z. Aleppo: Ma'had al-Torāṭ al-'ilmī al-Arabī; 1982. p.93, 182, 272. [Arabic]
31. Attār Isrāīlī D. Minhāḡ al-Dukkān va Dastūr al-A'yān fī a'māl va tarākīb al-adwīya al-Nāfi'a lilabdān. Tehran: Iran University of Medical Sciences; 2013. p.180. [Arabic]
32. Bahā al-Duwlah B. Ḥulāṣat al-Taḡārub (Summary of experiences). Tehran: Tehran University of Medical Sciences; 2008. p.564. [Persian]
33. Anṣarī Šīrāzī A. Iḥtārāt Badī'ī. Edited by Shams Ardakani M, Ramazani F. Tehran: Chogan; 2014. p.388-389. [Persian]
34. Harawī M. Al-Abnīyat an ḥaqāyiq al-Adwīyah. Tehran: University of Tehran; 1960. [Persian]
35. Zahrāwī Ḥ. al-Taṣrīf līman 'aḡīza 'an al-ta'līf. Edited by Ḥamāmī ŠM. Kuwait: Mu'assisih al-kuwīyt liltaqaddum al-'ilmī, 'idāra al-ṭaqāfa al-'ilmīya; 2004. [Arabic]
36. Anṭākī D. Taḍkarah ulī al-Bāb al-ḡāmi' lil'aḡab al-Aḡāb. Beirut: Al-Alamī Institute for Press; p.273. [Arabic]
37. Idrīsī M. Al-Ḡami liṣifāt aštāt al-Nabāt va ḍurūb anwā al-Mufrādāt. Tehran: Manshur-e-Samir 2015. [Arabic]
38. Šarḥ likitāb Disqurīdis fī hayūlī al-Ṭībb. Written by an unknown author from the 12th century. Göttingen: Göttingen; 1988. [Arabic]
39. Šīrāzī N. Alfāz al-adwīyah. Tehran: Safir-e Ardahal; 2003. [Persian]
40. Chaštī M. Asmā al-Adwīyah. Tehran: Iran University of Medical Sciences: No Year. [Persian]
41. Hmidouche O, Bouftini K, Chafik A, Khouri S, Rchid H, Rahimi A, et al. Ethnomedicinal use, phytochemistry, pharmacology and toxicology of *Euphorbia resinifera* O. Berg.(B): a review. Journal of Zoological and Botanical Gardens. 2023; 4(2): 95-364.
42. <https://www.plantarium.ru/page/view/item/89375.html>
43. Khabiri M, Ghasemlou F, M Ahmadian Attari M, Piraati A, Mosaddegh M. Botanical authored and translated works of seventh century AH in the territory of Islamic civilization. Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 2018; 8(4): 37-423. [Persian].
44. Mohammadi F, Kasiri M, Rahimi R. Investigating the books of material medicas from Al-Hashaish (3 AH) to the Mohit Azam (13 AH) relying on index books in the areas ruled by Islam. Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 2019; 10(3): 90-269. [Persian]
45. Issa Bak A. Tarikh al nabat inda al-Arab. Tehran: Tehran University of Medical Sciences. Institute of Medical History, Islamic Medicine and Complementary Studies; 2008. [Arabic]
46. Mohammadifar Sh. Al-Hashaish; the most influential pharmacology book of the Islamic period. Scientific heritage of Islam and Iran. 2010; (1)2. p. 35-47. [Persian]
47. Diskurīdis P. Al-Ḥašāyīš (Materia Medica). Translated by Alhoseyni A. Edited by Shams Ardakani M, et al. Tehran: Chogan; 2004. p.37, 38, 239. [Persian]
48. Diskurīdis P. Al-Ḥašāyīš (Materia Medica). Translated to arabic by Mehran Bin Mansour. Translated to persian and Edited by Tabatabai SM. Tehran: Tehran University of Medical Sciences; 2012. Vol.1 p.48; Vol.3 p.136. [Persian]
49. Karamati, Y. Entry by Abul-Khair Eshbili, Encyclopedia of Islamic and Iranian Medicine, Tehran: Amir Kabir Publications; 2011. Vol.1 p.453. [Persian]
50. Rafiei M, Ahmad Nejad A, Samdani M. Finding instances of the word Zaqqum in the Quran with emphasis on spiritual and botanical sources. Two quarterly scientific research journals Quran Linguistic Studies; 2018; 7(2): 155-170. [Persian]
51. Ghahreman A, Okhovvat A. Matction the old medicinal plant names with scientific terminology. 2015. Vol.1 p.163, 224-225. [Persian]
52. Soltani A. Encyclopaedia of Traditional Medicine (Medicinal Plants). Tehran: University of Medical Sciences and Medical Services; 1994. Vol.2 p.465, 542. [Persian]
53. Ibn Bītūr 'A. Tafsīr kitāb Disqurīdis. Beirut: Dār al-Qarb al-islāmī; 1989. [Arabic]
54. Ghahreman A, Okhovvat A. Comparative description of ancient medicinal plants. Tehran: Tehran University Publishing Institute; 2008. Vol.2 p.400, 476. [Persian]
55. Mozaffarian V. Knowing the medicinal and aromatic plants of Iran. Tehran: Farhang-e- Moaser; 2002. p.1124. [Persian]
56. Dymock W, Warden CJH, Hooper D. Pharmacographia Indica. Tehran: Institute of Medical History, Islamic Medicine and Complementary Studies; 2003. Vol.3 p.257-259.

57. Abdul wahid Siddiqui H. A survey of drugs.Tehran: Iran University of Medical Sciences; 2004. p.164. [Persian]
58. Karamati Y. Substitute Drugs in the Pharmaceutical/Pharmacological Tradition with a critical edition, commentary and comprative study of the oldest extant arabic treatises on Abdal. PhD Thesis in History of Science.Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies; 2013. [Persian]